

Karin Tillberg

Vardagsspråk och bibelbruk – i nutida sammanhang och historiska kontexter

I denna artikel skriver Karin Tillberg om hur exegetiska kunskaper kan bidra till predikan och teologisk reflektion över bibeltexter, med särskilt fokus på ansvaret för att läsa texter som bidragit till förtryck men också texter som är svåra att förstå då de förutsätter historiska kunskaper. Två konkreta exempel hämtas ur Tillbergs avhandling.

Bibeln är allas. Den brukas av många, den läses hemma på kammaren, den diskuteras i bibelstudiegrupper, den predikas kring. Bibeln är både slagträ och uppbyggelse-litteratur. För vissa är den så helig att den inte ens får läggas på golvet, andra noterar knappt att den finns. Men oavsett vad man känner kring Bibelns berättelser så går det inte att förneka Bibelns betydelse för den västerländska historien. Dess texter har format människor, kyrkor och samfund har gett den auktoritativ status och normerande ställning. I modern tid, också i detta nu, har många bibelläsare hittat bibeltexter som talar om rättvisa och rättfärdighet, nästankärleken och människovärdet samt människans relation till skapelsen på ett sådant sätt att de präglar den moderna människans syn på demokrati, mänskliga rättigheter samt hur vi ska förhålla oss till naturen och klimatet.

Bibeln är också motsägelsefull och innehåller texter som är svåra att läsa. Att förhålla sig till Bibeln idag går ut på att göra upp med vad Bibeln skriver, men kanske framför allt hur den har tolkats. Det är viktigt att komma ihåg att ju mer vi kan ifrågasätta, ju mer vi vet om texterna, desto mer kan vi närma oss hur Gud talar till oss genom dem. Denna typ av frågor och funderingar har präglat hela min studietid, både min grundutbildning och min forskarutbildning. Det präglar hur jag förhåller mig till det akademiska studiet av den Hebreiska Bibeln/Gamla testamentet i min förkunnselse; hur jag använder Bibeln

som kristen och präst. Jag använder här det kristna begreppet ”Gamla testamentet” när det handlar om kristet bibelbruk, och Hebreiska Bibeln när det handlar om ett mer strikt vetenskapligt förhållningssätt.

Exegetens etiska ansvar

Det kritiska förhållningssätt till bibel-tolkning som jag skissar ovan är ett etiskt förhållningssätt. Det är ett sätt att tolka som tar ansvar för vad tolkningen kan åstadkomma, vad som blir konsekvensen av att vissa texter lyfts upp hellre än andra. Inom ramen för den typen av tolkningsarbete och analys ingår att lära sig om vad olika tolkningar har bidragit till och fått för effekter. Det handlar om att lära om hur olika religiösa och akademiska traditioner har lyft fram vissa texter, utan att se hur de till exempel, bidrar eller förstärker kvinnoförtryck, samt att visa hur vissa texter utelämnats,

använda våld och förtrycka, till exempel inom äktenskapet med förebild från hur Gud behandlar Israel i de så kallade äktenskapsmetaforerna i Hesekiel eller Hosea. Det kan handla om att synliggöra hur förtryck av hbtqi-personer legitimerats genom tolkningar av Paulustexter (Rom 1:24–32, 1 Kor 6:9–10) eller Tredje Mosebok (3 Mos 20:13).

Feministisk forskning kan även handla om att se Bibelns svåra berättelser som ett sätt att lyfta fram vad kvinnor går igenom, också för att rättfärdiggöra den som blivit utsatt och lyfta av skammen. Så har Bibeln till exempel använts i något som kallades the Tamar Campaign i Sydafrika, där kvinnor kunde samtala i bibelstudiegrupper om övergrepp de blivit utsatta för i spåren av HIV och AIDS. Att läsa om till exempel incest, som den Amnon utför på Tamar (2 Sam 13:1–22), eller våldtäkt möjliggjorde

”Att förhålla sig till Bibeln idag går ut på att göra upp med vad Bibeln skriver, men kanske framför allt hur den har tolkats.”

texter som för många nutida läsare verkar befriande för kvinnor och andra förtryckta grupper. Feministiska exegeter har särskådat ”skräcktexter” som är otroligt sexistiska eller analyserat karaktärer som tidigare fallit i glömska. Det kan också handla om att visa hur vissa religiösa grupper använder sig av bibeltexter för att hata,

för dessa kvinnor att berätta om vad de själva varit med om. Bibelberättelsen får därmed ännu mer liv när den går att använda som ett tolkningsmönster för det egna livet, även de svåra texterna.

Det etiska förhållningssättet till bibel-tolkning lärde jag mig under min studietid i Uppsala, främst genom

min lärare Inger Ljung (1946–2022), docent i Gamla testamentets exegetik. Hon var central i att få in den feministiska analysen som del av exegetiken och därigenom bidrog hon till att lära ut en syn på texterna som inte endast satte kön i fokus utan överhuvudtaget fick studenten att syna texterna, och att leta efter det perifera. Hon hjälpte oss att förstå att vi skulle göra det med hjälp av grundspråksstudiet, inte vid sidan av det. Hennes sätt att lära ut hebreiska och texterna i Hebreiska Bibeln gick ut på att göra texterna till sina, att bända på dem och framför allt, med en stor passion för dem. Som en av hennes adepter och en annan av mina lärare, författaren Lina Sjöberg, citerade: ”ta den här boken och sätt dig och lek”. Nya infallsvinklar och glädje blev till tolkningsnycklar. En sådan infallsvinkel som blev till en del av Uppsalaexegetikens profil idag är receptionshistoria, som tydligast företräds av en annan av Inger Ljungs studenter, docenten Mikael Larsson.

Exeges i Bibeln

Bibeln har en lång receptionshistoria – vi kan till och med läsa hur Bibeln tolkar sig själv, det som exegeten Michael Fishbane kallar för inombiblisk exeges. Tydligast märks det när vi läser den kristna Bibeln, hur Nya testamentet använder texter från Hebreiska Bibeln/Gamla testamentet, om än ofta i grekisk översättning. Men även inom Hebreiska Bibeln finns flera exempel på hur bibeltexterna använder bibeltexter, oavsett om det handlar om att citera lagtext, till exempel genom formeln ”det står skrivet” eller genom mer subtila blinkningar. Det kan vara svårt att veta när en texts tillkomstshistoria slutar och när dess receptionshistoria börjar, något som Brennan W. Breed beskriver som att texter är ”nomadiska”.

För vad är en text? Det är en väldigt abstrakt tanke, kanske mer ett tankeexperiment än en frågeställning – vad fyller det egentligen för funktion att fundera kring det? Men låt oss göra det en stund. Vilka element krävs? Vi vet alla att en text består av ord och

meningar, en upphovsmakare och läsare. Ju mer vi funderar, desto mer inser vi att vi börjar fundera kring vilken genre texten är, är det en politisk satir eller en saga för barn? Vilket språk är texten skriven på? Kanske läser vi den på originalspråk eller i översättning. Vi funderar på när den är skriven, vilken tidpunkt och vilka sammanhang som finns runt texten. När vi läser morgontidningen vid frukostbordet kanske vi inte lägger ner så stor möda på att förstå exakt vilken dag texten är skriven, om vi läser *Madame Bovary* av Flaubert kanske vi inte ens noterar det exakta året den är skriven.

Exegetens språk(bruks)kunskaper

Den här typen av frågor är en del av att läsa texter. De flesta av oss kan ge svar på den här typen av funderingar kring en text vi läser. När texten sedan ska analyseras blir dessa många gånger omedvetna funderingar till medvetna problemformuleringar. Datering, tillkomstshistoria, genre är sådant textvetaren arbetar med för att kunna undersöka en texts innehåll och betydelse.

Så även exegeten. Sådana verktyg blir till redskap för tolkning, som bidrar till en ökad förståelse för texterna, eller gör så att vi får syn på nya delar som vi tidigare inte sett. För egen del var jag intresserad av hur normer och värderingar tog sig uttryck i texterna. Om Bibeln är normerande för våra värderingar idag, ända sen den kom till så var det väl av intresse att kunna fundera på hur texternas föreställningsvärld såg ut och varför.

Det tog jag fasta på i mitt avhandlingsarbete. Jag var särskilt intresserad av hur språk användes för att förmedla den föreställningsvärlden och som exempel använde jag mig av hur synen på främlingen framställdes i två texter som brukar dateras till persisk tid, det vill säga från 400-talet f.Kr. och framåt; Jesaja 56:1–8 och Nehemja 13:1–3 och 23–31. Jes 56:6–8 är gammaltestamentlig läsning på Palmsöndagen i Matteusserien, men

texten ur Nehemja finns inte med i evangelieboken idag.

Dessa texter innehåller några särskilt intressanta saker. Jesaja-texten handlar om vilka som är välkomna till Guds heliga berg och får vara del av gemenskapen. De som lyfts upp är eunucken (v 3–5 där de kallas ”snöpta” i Bibel 2000) och främlingen som älskar Guds namn (v. 6). Nehemja-texten handlar om hur gruppen separerar sig från ”alla av blandad härkomst” (enligt Bibel 2000) vid invigningen av muren, på templets förgård. I de senare verserna står att läsa om hur barnen inte längre talar ”jehuditiska” (troligtvis hebreiska som Bibel 2000 skriver, men framför allt det heliga språket från templet hellre än det som talas dagligen under exilen och i persisk tid). Här omnämns också hur männen tvingas skilja sig från de främmande kvinnor som de har gift sig med.

Jag läste dessa texter och fann en massa frågetecken. Varför betonade författaren till Jesaja just eunucken och främlingen bland de som fick komma till Guds heliga berg? Vad betydde ”blandad härkomst” i Nehemja-texten? Efter exilen till Babylon blir det tydligt att gruppen ville forma sig till en gemenskap och därför finna vissa gemensamma särdrag. Religionen och gudsrelationen blir viktiga aspekter av detta. Därför får Moseböckerna en viktig ställning, särskilt Femte Mosebok. Nehemja 13:1–3 inleds just med att citera Femte Mosebok, 23:e kapitlet. Vi ser därigenom ett prov på inom-biblisk exeges. I 5 Mos 23 beskrivs hur Herrens församling ska vara, vilka som får ingå, eller framför allt vilka som inte får ingå. I avhandlingen visade jag hur Jesaja 56 och Nehemja 13 båda använder sig av 5 Mosebok 23 som en grund att stå på i formandet av sin ideologi och teologi. I analysen var jag intresserad av hur vissa begrepp förekom eller var utelämnade, beroende på vad författaren ville betona.

Ämnet för avhandlingen var alltså hur normer och värderingar förmedlades genom språket i dessa två texter, med fokus på beskrivningar av dem

som står utanför gemenskapen. Jag utförde undersökningen genom att använda mig av socialantropologen Pierre Bourdieus metod som hjälpte till att belysa var olika former av kapital fanns i texterna: vilka personer innehade ekonomiskt kapital, eller kapital baserat på familjeband, eller andligt kapital. Genom att analysera hur detta kapital sedan genererar en hög eller låg status i olika sammanhang innebar att jag kunde få ny förståelse om de olika personerna som beskrevs i texterna.

”Det jag har beskrivit ovan kan ses som exempel på det som inom exegetiken ofta kallas att befinna sig bakom, i, eller framför bibeltexten.”

Ett tydligt exempel är eunucken. För de flesta som vet vad en eunuck är så är det en person med låg status. En kastrerad man måste ju förstås som någon med sämre status än en man som inte är det? Var inte dessutom eunucken en slav? Eller kanske hade en person blivit kastrerad som ett straff? Detta stämmer i vissa fall men det som också framkom är den viktiga position eunucken har för monarken. Det är den person som står allra närmast kungen, den som klär honom, som smakar hans mat, som får vara i närheten av hans hustru och barn. Det är också den som är kungen mest lojal. Eunucken blir därigenom en trop, ett typexempel på fullkomlig lojalitet, det som Gud vill att vi ska visa.

De implicita, utsagda värderingarna och kunskapen belyses bland annat genom bruket av tropen lojalitet, vilket i sin tur innebär att jag fick en förståelse om vad som styrde språkanvändningen i texten. Deuteronomistisk teologi – tydligast uttryckt genom bruket av 5 Mos 23 – och imperialistisk ideologi, som bland annat syns genom den status som eunuck-

en åtnjuter, fungerar som en gemensam klangbotten. I avhandlingen visar jag på hur detta kan sägas vara del av allmänbildningen för dem som hörde dessa texter och tog del av dem på andra sätt, såsom det framställs i texterna. På det sättet kunde jag läsa texterna tillsammans, snarare än som två motpoler och jag fick en ny förståelse om hur texterna handlade om lojalitet mot Gud.

En sådan kunskap hjälper till att förstå hur normer om inklusivitet och exkludering tar sig uttryck i tex-

terna. Specifikt i relation till eunucken ger det mig nycklar om hur Bibeln kan användas för att upphöja personer med olika typer av könsuttryck. Vid första anblick låter det som att texten betonar eunuckens sorgsenhet att inte kunna få barn. Men analysen visar att det istället kan förstås som att eunucken därigenom kan vara fullständigt lojal.

I relation till främlingen kan vi läsa att den som älskar Herren och vill vara Guds tjänare ska få vara del av gemenskapen. De skingrade, de utstötta ska få komma till Guds heliga berg. Perikopen slutar med: ”Detta är Herren Guds ord, han som samlar det skingrade Israel. Ännu fler ska jag samla till dem som redan är samlade.”

I evangelieboken ställs de raderna bredvid Efesierbrevet i Palmsöndagens läsningar ur Matteusserien, där det står att läsa om att vara utanför medborgarskapet i Israel och hur de som en gång varit långt borta kommit nära genom Kristi blod. Rubriken ”Vägen till korset” blir en tolkningsnyckel, hur vi som kristna samlas in till gemenskapen, från att ha varit

skingrade och långt borta får komma nära genom Kristi offer på Långfredagen, en vandring mot Jerusalem och Via dolorosa som påbörjas på Palm-söndagen. De två texterna kan knytas tydligare till varandra i en kristen förkunnelse om vi läser vidare i Efesierbrevet, i verserna som inte är med i evangelieboken:

Han har kommit med budskap om fred för er som var långt borta och fred för dem som var nära. Ty genom honom kan både vi och ni nalkas Fadern, i en enda Ande. Alltså är ni inte längre gäster och främlingar utan äger samma medborgarskap som de heliga och har ert hem hos Gud. Ni har fogats in i den byggnad som har apostlarna och profeterna till grund och Kristus Jesus själv till hörnsten. Genom honom hålls hela byggnaden ihop och växer upp till ett heligt tempel i Herren; genom honom fogas också ni samman till en andlig boning åt Gud. (Ef 2:17–21).

Genom de raderna får vi också hjälp att läsa texterna tillsammans som kristna utan att för den skull bli ersättningsteologiska, utan istället bli ställda i kontinuitet med de andra som har sitt hem hos Gud.

Exegetens verktygslåda

Genom att gå igenom texternas sammanhang på det här sättet kan vi få en uppfattning om hur de första åhörarna lyssnade till texterna. Till exempel kan vi närma oss föreställningen om på vilket sätt författaren till Nehemja tog till sig lagtexten från det som vi läser som 5 Mos 23. I läsningen av Neh 13:1–3 kan vi se att citatet inte är återgett ordagrant utan anpassat för att passa in i de idéer som han ville förmedla. Därigenom framträder olika budskap och innebörder i texten vi analyserar. I analysen av den inom-bibliska exegeten så ser vi hur just idéer, ideologier, språkbruk tillsammans förekommer i texten som lierar den med den andra text den refererar till samtidigt som något nytt skapas. Detta visar också på vikten av att studera texterna på sina

grundspråk. Då märks nyanserna på ett annat sätt och vi kan förstå fler lager av texten.

Därigenom kan vi också närma oss hur texten har använts som religiös text, något som blir än tydligare när vi ser på hur texter i Nya testamentet refererar texter i Hebreiska bibeln. Det öppnar texterna, så att vi kan se fler lager i texterna vilket också innebär att de kan användas i förkunnelsen på än fler sätt.

Exegeten blir förkunnare

Det jag har beskrivit ovan kan ses som exempel på det som inom exegetiken ofta kallas att befinna sig bakom, i, eller framför bibeltexten. Med det menas att se till de olika historiska och sociala kontexter som finns runt texten (bakom texten), att analysera språk, genre, litterära kvaliteter (i texten) samt dess receptionshistoria, från antiken till idag (framför texten). På så sätt kan vi närma oss både de första åhörarna och diskutera vad

texten kan innebära i vår tid. Genom att ställa den här typen av frågor kan vi också fundera på vad som formar vår egen läsning av en viss text. Att predika över de gammaltestamentliga texterna är dessutom att fundera över dess plats i olika religiösa sammanhang.

Hur kan jag som präst förhålla mig vetenskapligt hederlig i min förkunnelse samtidigt som jag inte gör avkall på att Gamla testamentet faktiskt är en del också av den kristna Bibeln? Sammanhanget ger fler betydelseskikt till texten. Att höra Immanuelspofetian läsas i kyrkan på julfattan gör texten till något annat än om jag sitter i seminarierummet och läser kapitel 7 i Jesajaboken. Ännu en annan dimension ges texten om jag samttalar med en rabbin om just de verserna i Neviim – den del av Tanakh som innehåller profetlitteraturen. Textens olika sammanhang spelar in och läsarens olika sammanhang spelar in och präglar de olika tolkningar

vi gör. Det centrala är att inte värdera de olika tolkningarna, vilka som är bättre eller sämre. Däremot måste vi kunna säga om en tolkning gör skada eller nytta, om den bygger upp eller förtrycker. Det går att åstadkomma både när tolkningen antar förkunnelseform och när tolkningen sker som del av det vetenskapliga studiet av bibeltexterna.

KARIN TILLBERG

Teol. dr i Gamla testamentets exegetik, teologisk sekreterare för kyrkans gudstjänstböcker på Kyrkokansliet, präst i Svenska kyrkan

Referenser:

Samtliga referenser återfinns och utvecklas i min avhandling:

Karin Tillberg *The Outsider in our Midst – A Study of Language and Norms Concerning the “Outsider” in Persian Period Yehud* (Uppsala 2020).

<http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1392765&dswid=2884>

SVENSK
KYRKO
TIDNING

Stöd Svensk Kyrkotidning

Svensk Kyrkotidning granskar kritiskt kyrkolivet och vill verka för öppen debatt och teologisk reflektion.

**Stöd Svensk Kyrkotidning med en gåva till
BG 5634-3379 Swish 123 6481 436**